

OSMANLI GAYRİMÜSLİM ÇALIŞMALARINI ÇERÇEVESİNDE İSTANBUL KÜRKÇÜLERİ*

Elif BAYRAKTAR TELLAN**

Öz: Son zamanlarda yapılan ve erken modern dönem Osmanlı toplumunda gayrimüslimlerin idari, ekonomik, sosyal ve entelektüel alanlardaki varlığına taze bir bakış açısıyla yaklaşan çalışmalar, Müslüman ve gayrimüslim Osmanlıların bu alanlardaki çok boyutlu ilişkilerinin yalnızca çatışma ve karşıtlıktan ibaret olmadığını göstermeye başlamıştır. Gayrimüslim Osmanlı esnaf ve tüccarlarını ele alırken ikili karşıtlıklar kuran yaklaşımları bir yana bırakarak, onların çok boyutlu ilişki ağlarına, toplum içindeki fonksiyonlarına ve toplum-merkezi idare arasındaki aracı pozisyonlarına odaklanmak, daha verimli sonuçlar elde etmemize yardımcı olacaktır. Bu çalışmanın amacı da erken modern dönem Ortodoks İstanbul kürkçülerini, Osmanlı toplumundaki ilişki ağlarına ve nüfuzlarına odaklanarak, Ortodoks Osmanlı çalışmaları açısından değerlendirmektir.

Anahtar kelimeler: Kürk, kürkçü, esnaf, tüccar, lonca, Osmanlı, Ortodoks, gayrimüslim.

An Examination of Istanbul Furriers within the Context of Studies on Ottoman Non-Muslims

Abstract: Recent studies on Ottoman non-Muslims in the early modern period have started to illustrate the multi-dimensional character of the relations between Muslims and non-Muslims. Focusing on their presence in the administrative, economic, social and intellectual areas of the Ottoman society through a fresh point of view, it became apparent that the relationship was beyond mere conflicts and binary contrapositions. Indeed, leaving behind the binary classifications in approaching the Ottoman guildsmen and merchants, and focusing instead on their multi-dimensional networks and their intermediary position between the society and the central administration yields more fruitful conclusions. The purpose of this study is to examine the Orthodox furriers of Ottoman Istanbul in the early modern period in terms of Ottoman Orthodox studies by focusing on their networks and influence.

Key words: Fur, furrier, craftsman, merchant, guild, Ottoman, Orthodox, non-Muslim.

Osmanlı kent hayatında loncalarda örgütlenen esnaf, yaklaşık bir asırdır Osmanlı iktisat, sosyal, din ve kent tarihi araştırmalarının konusu olmuştur. Bu çalışmaların erken örneklerinin bir kısmı, esnafı daha ziyade Osmanlı devlet idaresi açısından ele alarak iktisadi katkısını ikinci plana koymuş, esnafın ve lonca sisteminin kurumsal yapısını devlet-merkezli olarak incelemiştir. Bir diğer

---

* Makalenin Geliş ve Kabul Tarihi: 26.08.2017 - 08.11.2017

** Yrd.Doç.Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, elif.bayraktar@medeniyet.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5403-7787

grup çalışma, Ahilik ve fütüvvet geleneği bağlamında esnafın dini ve ahlaki kodları üzerinde odaklanmıştır. Erken dönemde yapılan çalışmaların bir kısmı ise Osmanlı toplumunun dinamik yapısını göz ardı ederek durağan ve tek boyutlu bir resim çizmiştir. Ancak yaklaşık son otuz yıldır yapılan çalışmalar, esnafın yalnızca devlet politikalarından pasif bir şekilde etkilenen bir yapı olmadığını, aksine politik olarak toplumda aktif bir rol oynadığını ve yıllar içinde dinamik bir şekilde kabuk değiştirip ekonomik şartlara uygun olarak evrildiğini ortaya koymaktadır (Faroqhi, 2005a, ss. 3-40; Yıldırım, 1999/2000; Yi, 2004)¹. Yine son yıllarda yapılan çalışmalar, loncaların bir boşlukta değil, şehir hayatının ekonomik ve toplumsal aktörleriyle bağlantı içinde işlediğini gösterir (Faroqhi, 1995a; Faroqhi, 1995b).

Bugüne kadar yapılan bazı çalışmalarda, on dokuzuncu yüzyılda yaygınlaşan Müslüman-gayrimüslim çatışmasının Osmanlı esnafı arasındaki varlığı, hangi temele dayandığı ve kronolojik olarak ne derece geriye gittiği sorgulanmıştır. Bu yaklaşımın metodolojik problemlerinden biri, Osmanlı gayrimüslimlerine dair hâlâ hâkim olan bir paradigmanın gölgesinde kalıyor olmasıdır. Bu paradigmanın en önemli kusuru ise, Osmanlı gayrimüslimlerinin Müslümanlarla olan ilişkisinin toplumsal, ekonomik ve politik boyutlarını, toplumdaki ilişki ağlarının karmaşıklığını göz ardı ederek ve gayrimüslimleri, parçası olduğu toplumdaki soyutlayarak ele almasıdır. Maalesef hâlâ çok yaygın olan bu bakış açısı, topluma ikili bir karşıtlık ve kaba bir sınıflandırma çerçevesinden bakarak sosyal ilişkilerin çok boyutluluğunu, dinamizmini, iç içe geçmişliğini ve karmaşıklığını görmezden gelir ve meseleleri bu tek boyuta, Müslüman-gayrimüslim boyutuna, indirgeyerek basitleştirir. Ancak erken modern dönem Osmanlı gayrimüslimlerinin ticari, iktisadi, dini ve entelektüel alanda Osmanlı hayatındaki varlığının çok boyutlu niteliğini taze bir bakış açısıyla ortaya koyan çalışmalar artık örneklerini vermeye başlamıştır. Buna göre Osmanlı gayrimüslimleri erken modern dönemde, içinde yaşadıkları toplumun diğer aktörleriyle karşılıklı bir etkileşim hâlinde ve aktif olarak varlıklarını sürdürmüş, Osmanlı idari mekanizmasında da etkin bir şekilde yer almıştır. Gayrimüslimlerle karşılıklı ve verimli bir ilişki içerisinde olan Osmanlı idaresinin din politikaları ise keyfi olmaktan uzaktır ve dönemsel dalgalanmalara rağmen temelde belirli ilkeler etrafında şekillenmiştir.

Esnaf çalışmalarında ikili karşıtlık kuran bakış açısının dışına çıkabilen çalışmalar henüz oldukça azdır. On sekizinci yüzyılda esnaf kefalet defterleri üzerinde çalışan Cengiz Kırılı'nın öne sürdüğü hemşehrilik kavramı, bu açıdan dikkat çekicidir. Kırılı, esnaf çalışmalarında Osmanlı esnafı arasında bir "etnik/dini iş bölümü" olduğunu varsayan ve yaklaşık yüz yıl önce ortaya atılan

¹ Osmanlı döneminde esnaf ve loncalara dair çalışmaların daha detaylı bir değerlendirmesi ve metodolojik problemler için bk. Faroqhi, 2005a, ss. 3-40; Faroqhi, 2005b, ss. 84-118; Yıldırım, 2008, ss. 73-93; Faroqhi 1995a, ss. 71-91.

şarkiyatçı tezin hâlâ savunulabildiğini belirtir. Bu tez kabaca, Müslümanların tarımla, gayrimüslimlerin ticaretle uğraştığını varsayar ve “bireyleri yalnızca etnik veya dinsel ortaklıkları üzerinden birbirine bağ[ar] ve diğer muhtemel ortaklık ve dayanışma bağlarını yok say[ar]” (Kırlı, 2010, s. 198). Kırlı’ya göre, esnaf kefalet defterlerine yüzeysel bir bakış, bazı dini grupların belirli meslekler üzerinde uzmanlaştığı hissini uyandırır da mesleki açıdan belirleyici olan diğer toplumsal dayanışma bağlarının, özellikle hemşehrilik bağının göz önünde bulundurulması gerekir (Kırlı, 2010, ss. 197-198; Kırlı ve Başaran, 2011, s. 18). Bu kayıtlara göre, örneğin bakkallık mesleğinde Rumların, çömlekçilikte Ermenilerin, hamamcılıkta da Müslümanların hâkimiyetinden söz edilebilir (Kırlı, 2010, s. 199). Kimi meslekler ise farklı dine mensup kimseler tarafından birlikte yürütülmektedir ve çok yaygın olmasa da farklı dinler arasında ortaklıklar gözlemlenebilmektedir (Kırlı, 2010, s. 200)². Kırlı’nın üzerinde durduğu hemşehrilik bağı ve bunun İstanbul’a göç ile olan ilişkisi, bazı mesleklerde belli bir dini gruba ait kişilerin hâkimiyetini açıklayan bir etken olarak karşımıza çıkar (Kırlı, 2015, ss. 72-79). Anadolu ve Rumeli’nden İstanbul’a göç edenlerin hemşehrileriyle birlikte sadece aynı mesleği yapma eğilimi değil, kimi durumlarda aynı mekân paylaşma zorunluluğu da gözlemlenir. Kırlı, iş yeri sahiplerinin kendi hemşehrilerini düşük ücret ve yatacak yer karşılığında kalfa ve çırak olarak istihdam ettiği tahmininde bulunur (Kırlı, 2010, s. 205). Bu tahminin isabetini Paspatis’in çalışmasındaki gözlemler de teyit eder (Paspatis ve Yerasimos, 2014, ss. 68, 72, 82, 91, 97, 100, vd). Dolayısıyla hemşehrilik bağı kavramı, on dokuzuncu yüzyıldan önce esnaf ilişkilerini açıklamak için dini kimliğin önüne geçen bir kavram olarak ortaya çıkar. Suraiya Faroqhi de merkezî idarenin Müslüman-gayrimüslim arasındaki sınırların altını ancak on dokuzuncu yüzyıla doğru çizmeye başladığını belirtmiştir (Faroqhi, 1995b, ss. 95-96).

Bu çalışmanın amacı, Osmanlı Ortodoks kürkçülerini düalist gayrimüslim-Müslüman sınıflandırmasının ötesinde ele alarak erken modern dönem Osmanlı ekonomik şartları bağlamında Ortodoks kürkçülerin toplumsal hayattaki işlev ve konumunun çeşitli boyutlarına odaklanmaktır. Bu anlamda Osmanlı loncalarının “dini açıdan ne derece karışık oldukları” sorusunu cevaplamaktan bir adım öteye giderek, dini açıdan en fazla homojen sayılabilecek esnaftan olan Ortodoks kürkçülerin, toplumun diğer kesimleriyle ne ölçüde ilişkili olduğunu ortaya koyarak yeniden değerlendirmektir. Osmanlı kürkçü esnafını ikili çerçevelerin dışına taşarak incelemek, Osmanlı gayrimüslimlerine dair bakışımızın netleşmesine katkıda bulunabilir.

² Farklı dinlere mensup esnaf arasındaki ortaklıkları gösteren kaynaklar mevcuttur. Birkaç örnek için bk. Kuran, (2010), ss. 142-145, 169-171, 254-255, 261-262, 588-589.

Kürk ve Kürkçüler

Oldukça değerli bir malzeme olan kürk ile meşgul olan Osmanlılar, refah seviyesi bakımından toplumun üst seviyelerinde yer alıyorlardı. Ancak kürkün pahalı bir malzeme olması bazı sıkıntıları da beraberinde getiriyordu. Kürklerin yüksek maddi değeri yüzünden borca giren bir kürkçübaşının hayatının trajik şekilde sona erdiği bir örnek bunu net bir şekilde sergilemektedir: Naima'nın aktardığına göre 1647'de Vezir-i azam Salih Paşa, Sultan İbrahim tarafından boğdurulunca, Kürkçübaşı Yanaki, Paşa'nın hediye olarak dağıttığı kürklerin parasını alamamış, elli bin kuruştan fazla borcu olduğu için buhrana kapılmış ve bir süre sonra kendini denize atarak intihar etmişti (İpşirli, 2007, s. 1128)³. Kürklerin maddi değerinin borç piyasasında da bir karşılığı vardı; 1661 itibarıyla 1605 kuruşluk borcun bir senelik faizi, bir samur kürk bedeli olarak ifade ediliyordu. Elhac Mehmed Efendi'den 1605 kuruş borç alan Ortodoks Patriği IV. Parthenios, borcunu bir sene sonra, bir samur kürk bedelindeki 400 kuruş faiziyle birlikte 2005 kuruş olarak ödemeyi mahkemede taahhüt ediyordu (Kuran, 2010, s. 626).

Kürklerin maddi değeri ve kullanım alanının yaygınlığı sebebiyle kürkçüler, on dokuzuncu yüzyıla kadar maddi bakımdan Osmanlı toplumunun en güçlü esnaf gruplarından biriydi. Kürkçüler, İstanbul'a kürk getiren büyük tüccarlar dışında, şehirlerdeki kürk diken zanaatkarlardan ve kürk satışıyla uğraşanlardan oluşuyordu. Kürk dikenler *postîn-düzân*, satanlar *post-fürûşân* olarak adlandırılıyordu (Karaca, 2002, s. 568). Kürkçübaşı ise yalnızca padişahın değil, saraya ve iç hazineye giren bütün kürk ihtiyacını karşılamaya ilgili işlerden sorumlu kişiydi (Karaca 2002, s. 569). Bir kürkçübaşının serveti yeteri kadar kürk buldurmaya müsait olmalıydı. Nizamnamelerde adı geçen Müslüman bezirgânların "hacı" unvanına sahip olması kürk tüccarlarının maddi refah seviyesine dair bize bir fikir verir⁴.

Kürk talebinin önemli bir kısmı, Osmanlı idaresinin merkezi olan saraydan geliyordu. Bezirgânların getirdiği kürklerin en değerlileri sarayın ihtiyaçları için ayrılır, geri kalan kısmı şehirdeki esnaf tarafından halka satılırdı⁵. En değerli sayılan kürk cinsleri siyah tilki, Sibirya gri sincabı, samur, elma yanağı, vaşak, zerdeva ve kakumdu (Karaca, 2002, s. 568). Özellikle samurun Osmanlı teşrifatında özel bir yeri vardı. Sultan İbrahim'in (1640-48) samura olan özel ilgisi ve onun döneminde bu kürk çeşidine olan rağbetteki artış birçok kaynakta belirtilmiştir (Karaca, 2002, s. 569; Zygulski, 1992, s. 121).

³ "Salih Paşa'nın Kürkçü-başısı Yanaki nâm zımmî paşanın bezl ettiği hedâyâ kürklere kendi malını sarf ettiğinden mâ-adâ elli bin guruş sâ'ir nâsa medyun olmağın paşanın katlinden sonra felâhdan me'yus kendiyi deryaya atıp, helâk oldu." İpşirli, 2007, s. 1128.

⁴ Hacı unvanına sahip tüccarların sosyal konumuna dair bk. Davidova, 2013, ss. 132-139.

⁵ BOA, MAD 3338, s. 55.

Sarayın kürk ihtiyacının kayda değer bir kısmı hil'atlerde kullanılan kürklerden kaynaklanıyordu. Hil'atlerin bir kısmını kumaşla kaplı kürkler oluştururdu (Karaca, 2002, s. 569). Kıyafetlerin ve hil'atlerin yakasını süslemek için kürk kullanılabilirdi. Devlete hizmet eden görevlilere ve bağlılığını bildirenlere giydirilen ve sembolik olarak hanedanın meşruiyetini ve otoritesini simgeleyen hil'at uygulaması, devletin maddi sıkıntıda olduğu zamanlarda dahi devam ettirildi (Karaca, 1998, s. 25)⁶. Dolayısıyla hanedan üyeleri ve devlet görevlilerinin giyimine ek olarak bir devamlılık gösteren hil'at giydirmeye âdeti, kürke olan talebin önemli kaynaklarından biriydi. Gerek çağdaş Osmanlı kaynaklarında gerekse ikincil çalışmalarda, özellikle samur kürkün hil'at olarak giydirilmesine dair mebzul miktarda örnek vardır.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'ndeki kürk ve kürkçüler üzerine yazdığı makalesinde Dankoff, Seyahatname'ye dayanarak Osmanlı toplumunda kürkün kullanım alanını dokuz farklı kategoriye ayırıyor: hizmet belirtisi, otorite belirtisi, patronaj veya dostluk belirtisi, askeri statü belirtisi, sosyal statü belirtisi, refah belirtisi, tedarik (provizyon) malzemesi, ticari meta ve soğuk havayla özdeşleşen kıyafetler (Dankoff, 2010, s. 157). Dankoff'a göre Evliya Çelebi, bu denli fazla kullanım alanı ve amacı olan kürkü lüksten ziyade bir ihtiyaç olarak değerlendiriyordu (Dankoff, 2010, ss. 152-176). Suraiya Faroqhi de Rusya'yla yapılan lüks kürk ticareti meselesinden bahsederken "lüks" kavramının göreceli olduğuna dikkat çekiyor ve Osmanlı idaresinin kürk ihtiyacının hayli yüksek olduğunu belirtiyor (Faroqhi, 2004a, s. 140).

Kürk talebi sarayla sınırlı değildi. On dokuzuncu yüzyılda İstanbul'da yaşayan hekim Aleksandros Paspatis'in belirttiğine göre "[s]ultanın resmi serpuşundan Bulgar çobanın kaba postuna kadar herkesin kıyafetinde mevcut" olan kürk, her dinden ve her gelir grubundan halk tarafından giyilen bir malzemeydi (Paspatis ve Yerasimos, 2014, s. 105). Sadece kışın değil, yazın da serin tutması amacıyla giyilen yazlık kıyafetlerde kürk dışarı değil, içeri doğru getirilir ve kürkün yumuşak ve serinletici tüyleri vücutla temas ederdi⁷. Evliya Çelebi zamanında kürkü günümüzde yapıldığı gibi tüyleri dışa değil, içe gelecek şekilde giymek daha yaygındı (Dankoff, 2010, s. 154).

Kürk her sosyal tabakadan insan tarafından kullanılan bir malzeme olsa da belirli kürk cinslerinin ve bunların kullanım şeklinin Osmanlı sarayındaki ve toplumundaki sembolik kullanımını göz ardı etmemek gerekir⁸. Özellikle en

⁶ Hil'atlerin işlev ve çeşitli kullanım alanları ile hil'ati diğer değerli kıyafetlerden ayıran öğeler için bk. Phillips 2015, 111-139.

⁷ Refik Halid Karay'dan aktaran Yerasimos (Paspatis ve Yerasimos, 2014, s. 105).

⁸ Osmanlı döneminde kıyafetin toplum düzenindeki yeri, renklerin ve kumaş türlerinin sembolizmi, kültürel etkileşimler ve bu konudaki çalışmalara dair metodolojik ve historiografik bir değerlendirme için bk. Faroqhi, 2004b, ss. 15-48.

değerli kürklerden biri sayılan samurun giyilmesine dair, din ve cinsiyet gibi çeşitli boyutlarda sınırlamalara rastlamak mümkün. Örneğin Rus elçi Pyotr (Petros) Tolstoy'un 1706'da gözlemlediğine göre Osmanlı sultanları ve vezirleri dışında kimsenin samur giymemesine dikkat edilirdi (Carras, 2010, s. 170). Samurun kadınlar değil, yalnızca devlet görevlisi olan erkekler tarafından giyildiğine dair tanıklıklar da mevcut (Kireev, 1977, s. 128)⁹. Ekonomik zorluklara bağlı olarak zaman zaman belirli kürk cinslerinin kullanımının sınırlandırıldığı da olmuştur (Karaca, 2002, s. 569). Abraham Marcus da Halep'te kürk kalpağın kendini sıradan gayrimüslimlerden daha imtiyazlı sayan ve bunu vurgulamak isteyen konsolosluk himayesi altındaki beratlilar tarafından bir statü sembolü olarak kullanıldığını, ancak bunun diğer imtiyazlarla birlikte 1806'da yasaklandığını bildiriyor (Marcus, 1989, ss. 46-47). 1695'te samur kalpak giydiği için rahatsız edilen Yahudi hekim Mosi, kendisine önceden verilen hakların tekrarlanması için Osmanlı idaresine başvurmuştu (Altınay, 1988, s. 20). Bu örnekleri çoğaltmak ve zaman ile mekâna bağlı olarak karşıt örnekler de vermek mümkündür¹⁰. Kıyafet politikaları döneme, padişaha ve kişilerin imtiyazlarına bağlı olarak değişse de özellikle samur gibi değerli kürk cinslerini giymenin bir imtiyaz olduğunu söyleyebiliriz.

İstanbul'un kürk ihtiyacı Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkimiyeti altında olan Anadolu ve Rumeli'nin soğuk bölgelerinden gelen kürkler dışında, esas olarak Rusya bölgesinden sağlanıyordu (Tekin, 2002, s. 759). Kırım ve Azak, Rusya'dan gelen kürklerin en önemli ticaret merkezlerindendi (Koller, 2008, ss. 117-119)¹¹. 1750'lerden sonra kürk pazarına Kanada'nın da girmesiyle Rusya'nın hâkimiyeti yavaş yavaş kırılmaya başladı (Carras, 2010, s. 176). Rumeli'nde, bugün kuzey Yunanistan'da bulunan ve adını kunduz anlamına gelen *kastora* kelimesinden alan Kastoria (Kesriye), kürk ticaretinin en önemli merkezlerinden biriydi. Yine Rumeli'nde Yanya, Siatista, Kozani, Selânik ve Üsküp kürkçülerin bulunduğu yerlerdendi (Carras, 2010, s. 174; Tekin, 2002, s. 759). Evliya Çelebi, samur bezirgânları esnafının Rumeli'nde Serfiçe, Florina, Liçista ve Gölkesri'de oturup her sene Moskova tarafından samur ve sincap kürk getirdiklerini belirtir (Dankoff, Kahraman, Dağlı, 2006, s. 321). Kütükoğlu'nun yayımladığı narh defterine göre on yedinci yüzyılın ilk yarısında İstanbul'a kürk getirilen yerler arasında -bazılarıyla olan ticaret ilişkileri hakkında henüz fazla bir şey bilmediğimiz- Azak, Bosna, Gölkesri, Karaman ve Cezayir gibi yerler de vardı (Kütükoğlu, 1983, ss. 167-168; Koller, 2008, s. 115).

⁹ N.G. Kireev Adnan Giz'in çalışmasından aktarıyor.

¹⁰ Örneğin 1040/1631 tarihli, gayrimüslimlerin samur kürk ve kalpak, firengî kemha ve atlas giymemelerine ve at binmemelerine dair ferman için bk. Altınay, 1931, s. 52.

¹¹ Rusya'dan ticaretin zaman içinde değişen rotaları için bk. İnalçık ve Quataert, 1994, ss. 271-283; Koller, 2008, ss. 115-119; Tekin, 2002, 756-757.

İstanbul'da kürk ticaretinin belirli merkezleri vardı. Yangın tehlikesine karşı ticareti yapılan değerli eşyalar, genellikle taş binalar olan hanlarda depolanırdı. Mahmudpaşa'daki Kürkçü Hanı, Valide Hanı, Kuşakçılar Hanı, Kilit Han, Kaliçeciler Hanı, Galata'da Kurşunlu Han kürkçülerin sakin olduğu hanlardan bazılarıydı¹². Bu hanların en eskisi olan Kürkçü Hanı, II. Mehmet'in Sadrazamı olan Mahmud Paşa tarafından muhtemelen 1466-1467 yıllarında inşa ettirildi. Mahmud Paşa'nın ölümünden sonra han, Ayasofya evkafına devredildi (Stavrıdes, 2001, ss. 275-275; Eyice, 2002, s. 570). Ahmed Refik'in yayımladığı bir belgeye göre hicri 967 yılında (1559/60) Kürkçü Hanı'nda gayrimüslim kürkçüler bulunuyordu (Altınay, 1935, s. 137). On altıncı yüzyılda yazan Evliya Çelebi de Mahmudpaşa Çarşısı'ndaki kürkçülerin Rum olduğunu belirtiyor (Dankoff, Kahraman, Dağlı, 2006, s. 321). On sekizinci yüzyılın ikinci yarısında Valide Han'ın da kürkçülerin alım satım yaptığı yerler arasında bulunduğunu görüyoruz (Kal'a, 1997, ss. 190-191). Halil Sahillioğlu tarafından yayımlanan 1754 tarihli bir nizamname, İstanbul'daki sekiz kürkçü esnafı grubundan bahsediliyor: Mahmud Paşa, Hoca Paşa, Ayasofya, Sultan Bayezid ve Darbhane-i atik, Avretpazarı, Saraçhane, Sultan Selim ve Eyyub-i Ensari, ve Galata ile çevresi (Sahillioğlu, 2006, ss. 598, 611). Bu dönemde ve hemen sonrasında Rumeli tarafından kürk getiren Müslüman tüccarlar Kuşakçılar Hanı'nda, gayrimüslimler ise Kilid Hanı'nda bulunuyordu (Sahillioğlu, 2006, ss. 597, 605; BOA MAD 3338).

1752'de İstanbul'da bulunan Rus diplomat Obreskov'un aktardığına göre on sekizinci yüzyılın ortasında İstanbul'daki kürkçülerin sayısı yaklaşık 7000 kadardı (Carras, 2010, s. 49). Hülya Tezcan, on yedinci yüzyılda İstanbul'da 500 kürkçü dükkânı ve 1000 kürkçü bulunduğunu yazan Evliya Çelebi'nin verdiği bu sayıların abartılmış olduğu tahmininde bulunuyor ve 1754 tarihli bir fermana göre dükkân sayısının 57 civarında olacağını belirtiyor (Tezcan, 2004, s. 71). Fakat Rusya'dan, Anadolu'dan ve Rumeli'nden gelen kürk ticaretinin merkezi konumunda olan İstanbul'un kürkçü nüfusunun, kürke olan rağbet ve ihtiyaç da hesaba katıldığında daha fazla olduğu tahmin edilebilir. Çağdaş tanıkların verdiği rakamların tutarsızlığı bir yana, İstanbul'daki kürkçü mevcudiyetinin çağdaş tanıklar üzerinde bıraktığı izlenim, kürkçülerin etkinliğini anlamak açısından bizim için yeteri kadar önemli.

Farklı yerlerden İstanbul'a getirilen kürkler, şehrin ticari ve toplumsal hayatında kayda değer bir yer tutuyordu. Dolayısıyla önemli bir esnaf grubunu oluşturan Ortodoks kürkçülerin şehir hayatındaki ilişki ağlarını, bu ağa dâhil olanların çeşitliliğini ve ilişkilerin çok boyutluluğunu ortaya koymak, giriş bölümünde

¹² Dolayısıyla İstanbul hanlarından herhangi birini kürk ticaretinin tek merkezi olarak değerlendirmek doğru olmaz (krş. Koller, 2008, s. 120).

bahsedilen bağlamda, Osmanlı gayrimüslimlerine dair çalışmalara katkı sunabilecek nitelikte görünüyor.

Kürkçüleri Destekleyen Mekanizmalar ve Sosyal İlişki Ağları

Kürk tüccarları ve şehirdeki esnaf, her ne kadar farklı çap ve mahiyette işlerle meşgul olsalar da büyük oranda kesişen bir ekonomik, sosyal ve dini bir çevreye ve ilişki ağına dâhildiler. Tüccar ve esnaf, kendi aralarındaki ilişki ve iş sebebiyle etkileşimde oldukları dericiler, kalpakçılar, boyamacılar gibi diğer esnaf dışında, geniş bir yelpazeye yayılan çeşitli kişi ve kurumlarla irtibat hâlinde yaşıyor ve ayakta kalıyorlardı. Bu kurum ve kişiler Osmanlı merkezî idaresini, patrikhaneleri, yüksek düzey din adamlarını, iktisadi hayatın -sarraflar gibi- önemli aktörlerini, İstanbul'un önde gelen Ortodoks ailelerinin üyelerini ve diğer dinlerin mensuplarını içeriyordu.

Şehirdeki kürkçü esnafın kürk temin ettiği ve iş ilişkisi içinde olduğu tüccarlar, güvenli bir şekilde seyahat edip iş yapabilmek için maddi ve hayati güvenceye ihtiyaç duymaktaydı. Zeki Tekin, devlet adına kürkleri Rusya, Lehistan ve Kırım'dan almakla görevlendirilen Müslüman ve Hristiyan hassa tüccarlarına dair kayıtların on altıncı yüzyılın sonundan itibaren daha düzenli olarak görüldüğünden bahseder. Bu kayıtlar daha çok hazineden yüklü miktarda para emanet edilmiş olan tüccarların Osmanlı idaresi tarafından güvenliğini sağlamaya yönelik emirler ve başlarına gelen problemlere dair belgelerdir (Tekin, 2002, ss. 756-758). Bu kayıtlarda Osmanlı idaresi, tüccarın güvenliğini sağlayan önemli bir dayanak noktası olarak yer alır.

Tüccarlar, Osmanlı merkezi idaresinden başka güvence sistemlerinden de faydalanıyorlardı. Özellikle Hristiyan kürkçüler, sadece İmparatorluk dâhilinde değil, ticaret amacıyla buldukları diğer bölgelerde de Ortodoks ilişki ağıyla olan bağlantılarını sürdürüyor, hatta bu sayede ayakta kalabiliyordu. On yedinci yüzyılın sonundan itibaren -bugün Ukrayna sınırlarında bulunan- Nizna'da (Nezhin) bir Rum Ortodoks topluluğunun kurulmasındaki en önemli etkenlerden biri kürk ticaretiydi (Carras, 2012, s. 142). Buradaki tüccar topluluğunu ayakta tutan unsurlardan biri, içinde buldukları ve yüksek düzey Ortodoks din adamları tarafından gözetildikleri bir sosyal ve maddi ilişki ağıydı. Carras'ın çalışmalarından öğrendiğimize göre Nizna'daki tüccarlar topluluğu; Kudüs, Sina, Aynoroz ve Ortodoks dünyasındaki diğer önemli merkezlere yaptıkları maddi katkılar karşılığında, patrik ve metropolitlerin desteğini alarak ticari ve sosyal hayatta ayakta kalabiliyorlardı. Patrik ve metropolitler, tüccarlara Rus topraklarında rahat seyahat edebilmek için tavsiye mektupları yazıyor, ticaret yapabilmeleri için kefalet belgeleri sağlıyor, kendi aralarında meydana çıkan anlaşmazlıklarda arabuluculuk ediyor ve otoritelerle yaşadıkları problemlerde çözüm sunuyorlardı. Osmanlı idaresi altındaki ve dışındaki ticaret merkezlerini de kapsayan geniş bir coğrafyadaki bu karşılıklı sosyal ilişki ağında, Ortodoks

din adamları, tüccarlar, loncalar, patrikhaneler, manastırlar, kiliseler yer alıyordu (Carras, 2012, ss. 148-150)¹³.

Kürk tüccarlarının güvenli bir şekilde kürk alışverişi yapabilmelerini sağlayan iki mekanizmanın -yani Osmanlı merkezî idaresi ve Ortodoks din adamları/dini kurumları ağı- olması, bu iki sistemin birbirine alternatif olduğu veya birbirinden kopuk şekilde işlediği anlamına gelmiyor. Bizi bu mekanizmalardan haberdar eden farklı dilde ve farklı nitelikteki kaynaklar her zaman birbirine referans vermese de başka çalışmalardan biliyoruz ki, Osmanlı Ortodoks din adamları ve kurumları, dönemsel dalgalanmalara rağmen, Osmanlı merkezî idaresiyle birlikte ve birbirlerinin işleyişlerinden haberdar bir şekilde çalışmaya devam etmişlerdir¹⁴. Bu işleyişin en önemli unsurlarından biri, Ortodoks ileri gelenlerinin Osmanlı idaresinin ilk yüzyıllarından itibaren hem merkezî idarede hem de kendi cemaatlerinde oynadıkları önemli toplumsal rol ve aracı konumundaki işlevleriydi. Öte yandan bu roller, Osmanlı ekonomik ve politik bağlamına uygun olarak zamanla dönüşüp gelişmişti. Bu aktörlerin farklı boyutlardaki nüfuzu, çeşitli temellere dayanıyordu. Ortodoks kürkçüler, bu açıdan da bize verimli bir örnek oluşturmaktadır.

Kürkçülerin Maddi Nüfuzu

İstanbul'daki Ortodoks kürkçü esnaf ve tüccarı, Ortodoks cemaati üzerinde temel olarak maddi güçlerinden kaynaklanan, fakat bununla sınırlı olmayan bir itibara ve nüfuza sahipti. Bu nüfuz çeşitli alanlarda tezahür ediyordu. Zengin esnaf ve tüccar, okul inşa edilmesine katkıda bulunuyor, kiliselere maddi olarak yardım ediyor, ihtiyacı olanlara -kimi zaman faizle- borç para veriyordu.

Kürkçüler loncası, İstanbul'daki okul ve hastanelerin, Kudüs'teki Kutsal Mezar Kilisesi'nin bakım ve onarımı için gereken ihtiyaçları karşılıyordu (Pitarakis ve Merantzias, 2006, s. 88). Kürkçü loncasının katkıda bulunduğu okullardan bazıları Amasya, Patmos, Sifnos, Edirne, Yanya, Filistin (1720) ve Silivri'de (1799) bulunmaktaydı (Paspatis ve Yerasimos, 2014, s. 106). Karaköy'deki Kafatiani (Kaphatiane) Kilisesi'nin¹⁵ 1734 tarihli kitabesinde kiliseye maddi katkıda bulunan isimler arasında kürkçüler de bulunmaktadır. Cemaatlerine maddi yardım ve katkıda bulunan esnaf ve tüccar yalnızca kürkçüler değil elbette. Örneğin bakkallar loncası 1753'te Yedikule (Balıklı Rum) Hastanesini kurmuştu (Paspatis ve Yerasimos, 2014, s. 14; Papadopoulos, 1990, s. 190).

¹³ Rum tüccarların kendi aralarında kurdukları vaftiz babalığı, kefalet gibi diğer ilişki biçimleri için bk. Carras 2017.

¹⁴ Kermeli, 2008; Bayraktar Tellan, 2011; Çolak, 2015.

¹⁵ Günümüzde Türk Ortodoks Kilisesinin idaresindedir ve Meryem Ana Kilisesi olarak geçer.

Osmanlı dönemi Ortodoks kiliselerinin maddi kültürü üzerine yapılmış bazı çalışmalar, esnaf loncası üyelerinin ve toplumdaki diğer nüfuzlu kişilerin kiliselere yaptığı bağışları ve diğer katkıları belgelemektedir. Kiliselerde bulunan bazı ikona, gümüş tepsi, kadeh, kâse gibi değerli eşyaların ithaf yazıları cemaat içindeki hediye alışverişini ve sosyal ilişki ağlarını gösterir. Örneğin, İstanbul Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin hazinesinde bulunan değerli taşlarla süslenmiş bir altın madalyon, kürkçüler loncası tarafından İznik piskoposu Kalinikos'a armağan edilmişti (Pitarakis ve Merantzas, 2006, s. 88).

Maddi gücü yerinde olan kürkçülerin toplumun çeşitli kesimlerine borç verdiğini sıklıkla görüyoruz. Özellikle Ortodoks din adamlarının kürkçülerden aldıkları borçlara dair bolca örnek mevcuttur. Örneğin 1688'de vergisini ödemekte zorlanan ve aralarında Patrikhane yönetimindeki din adamlarının ve diğer üç kürkçünün de olduğu on altı kişi, kürkçü Diamantes'ten 500 *aslanı* (arşlan kuruş)¹⁶ borç almışlardı (Vaporis, 1969, ss. 70-71). On sekizinci yüzyılda Kıbrıs'ta başpiskopos olan Filoteos da İstanbul'daki kürkçü esnafından olan Anton'dan 20.000 kuruş miktarında borç almıştı (Özkul, 2006, ss. 97-98). 1744 yılından bir patrikhane kaydına göre ise kürkçü esnafı Aynoroz manastırlarına borç vermişti (Gritsopoulos, 1959, s. 368). Kadı sicillerinde de kürkçülerden borç alan Ortodoks metropolitlere, hatta bu borcu ödeyemedikleri için hapse atılanlara rastlamak mümkündür¹⁷. Dolayısıyla, özellikle nakdin önem kazandığı dönemlerde ciddi bir maddi yük altında olan Ortodoks din adamlarına borç verenlerden bir kısmının kürkçüler olduğunu görüyoruz.

Kürkten Gelen Güç ve İtibar

Kürk tüccarlarının ve esnafının maddi gücü, kendilerine oldukça önemli bir iktidar alanı ve prestij sağlıyordu. İstanbul'un önde gelen Ortodoks ailelerine mensup bazı isimlerin kürk ticaretiyle uğraştığını biliyoruz. Bu aileler, itibar ve nüfuzlarını kısmen ticaretten elde ettikleri maddi imkânlarla borçluydular. Osmanlı idaresi döneminde hayatlarına mültezim olarak devam eden Bizans aristokratlarından biri olan Andreas Chalkokondyles'in uğraştığı işler arasında Rusya'dan kürk ithalatı da bulunuyordu¹⁸. Aynı şekilde Rusya'dan değerli kürk

¹⁶ Bk. Sahillioğlu, 1995, 368-369.

¹⁷ 61 numaralı Eyüp sicillerindeki kayıtlara göre, 1655 yılında İstefe'nin eski metropolidi Lavrendi, Mahmutpaşa kürkçülerinden Apostol'e yedi sene önceden kalan 500 riyal kuruşluk borcunu mahkemede ikrar eder (Yılmaz, 2011b, ss. 133-134). Yine 1655'te İbrail metropolidi Meletios'un, İstanbul'daki iki kürkçüye on yedi sene öncesinden kalan 900 riyal kuruş borcu mahkemede tescil edilir (Yılmaz, 2011b, ss. 163-164). Hapse atılan metropolid bir süre sonra kürkçülerle sulh eder. Buna göre borcunun yarısı affedilir, kalan 450 kuruşluk borcun 250 kuruşunu öder, 200 kuruşu 180 gün sonrasına tecil edilir (Yılmaz, 2011b, ss. 211-213).

¹⁸ Andreas Chalkokondyles'in 1460-70'lerde Osmanlı ekonomik sistemindeki faaliyetleri için bk. İnalçık, 1993, s. 312; İnalçık, 1967, s. 155; Matschke, 2002, s. 102.

ticareti yapan Mihail Kantakouzenos'a on altıncı yüzyılda saraydan senede 60.000 duka ödeniyordu (Iorga, 2000, s. 119). İlk divan-ı hümayun tercümanı Panagiotis Nikousios'un ise babası kürkçüydü (Stamatiadis, 1865, s. 29).

Osmanlı Ortodoksları arasında on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda kürk ticaretiyle öne çıkmış birkaç önemli figür mevcuttur. Bu figürlerin “gayrimüslim tüccar” klişesini aşan kimlikleri ve içinde buldukları gruplardaki çok boyutlu ilişkileri burada ele almaya değer.

Örneğin on yedinci yüzyılın ikinci yarısında yaşamış olan Kastoryalı Manolakis¹⁹ nüfuzlu Ortodoks kürkçülerin en önemlilerinden biriydi. Manolakis özellikle desteklediği eğitim kurumlarından dolayı adı anılan bir figür olmuştur. Maddi destek verdiği en önemli okul, günümüzde Özel Fener Rum Lisesi olan Mektebi Kebir'dir [*Patriarchiki megali tou genous scholi*] (Gritsopoulos, 2004, ss. 211-217). Manolakis, Fener'de bir bina satın alıp üç eğitmenin masraflarını üstlenerek okula katkıda bulunmuştu (Paspatis ve Yerasimos, 2014, s. 106). Bunun dışında Sakız Adası'nda ve Epir bölgesinde bulunan Arta'da da okullar yaptırmıştı (Iorga, 2000, s. 213; Gedeon, 1883, s. 127).

Hasluck'ın aktardığına göre Manolakis, Patrikhane'ye de maddi olarak destek olmuş, buraya 1669'da fildişi süslemeli bir sandık hediye etmişti (Hasluck, 1911, s. 103). Ancak Kastoryalı Manolakis'in gücünü gösteren en iyi örnek 1688'de Patrik II. Kalinikos'un seçiminin Manolakis'in evinde yapıldığı bilgisidir (Iorga, 2000, s. 213; Gedeon, 1996, s. 484).

Manolakis'in 1677 yılında Aynoroz'a giden İngiliz din adamı John Covel'in ziyaretine izin verilmesi için manastırlara mektup yazmış olması, Patrikhane ve Ortodoks din adamları nezdinde ne denli etkili olduğunu gösteriyor (Hasluck, 1911, s. 103). Covel'in referans mektubu aldığı isimlerden bir diğeri de 1670'lerde İstanbul'da Fransa büyükelçisi olarak bulunan Charles Olier de Nointel'di. Bu dönemde İstanbul'daki elçiliğin sosyal çevresinden ayrıntılı olarak bahseden Antoine Galland'ın 1672-1673 yıllarında tuttuğu günlüğünde çok zengin ve nüfuzlu bir Rum olarak bahsettiği Bay Manolakis, Kastoryalı kürkçü Manolakis olmalı. Öyle görünüyor ki Manolakis, Divan tercümanı Panagiotis Nikousios gibi dönemin önemli şahıslarının da yer aldığı İstanbul'daki bu sosyal çevrenin bir parçasıydı. Manolakis, tercüman Marc Antonio'nun düğününde Boğdan Prensi namına sağdıçlık yapmış ve geline on parça altın hâlinde, yüz sekine değerinde bir hediye sunmuştu (Galland, 1998b, s. 42). Galland'ın aktardığına göre Bay Manolakis ve Bay Mavrokordatos²⁰ arasındaki bir para davası 1672 Temmuz'unda, çözülmek üzere Patrik tarafından Fransa

¹⁹ Manolakis Kastorianos olarak biliniyor. John Covel'in günlükleri üzerinde çalışan Hasluck, Manolakis'in soyadını Petrovitzes olarak kaydeder (Hasluck, 1911, s. 103).

²⁰ Panagiotis (Panayot) Nikousios'tan sonra 1673'te divan tercümanı olan Aleksandr Mavrokordatos.

büyükelçisine havale edilmişti. Buna göre Manolakis, dört sene önce üç bin kuruş miktarındaki parasını “Hristiyan âleminde” işletmesi için Mavrokordatos’a vermiş, kazancın üçte biri Mavrokordatos’da kalmak üzere bir anlaşma yapmışlardı. Mavrokordatos parayı bir Ceneviz gemisine teslim etmiş, fakat gemi korsanlar tarafından zapt edilince para kaybolmuştu. Dört sene sessiz kalan Manolakis, sonradan Mavrokordatos’un bir miktar parası kendi eline geçince parayı elinde tutmuş ve iade etmeyi reddetmişti. Galland bu davanın sonunda, elçinin Mavrokordatos lehinde karar verdiğini bildiriyor (Galland, 1998a, ss. 152, 153).

Çağdaş kaynaklar Manolakis’in sosyal çevresi hakkında biraz daha ipucu veriyor. 1687’de Macaristan’da Osmanlı askerleri açısından başarısızlıkla sonuçlanan Şikloş Muharebesi sırasında Sadrazam Süleyman Paşa, kapıkulu askeri üzerinde yoklama yapınca orduda ayaklanma çıkmış ve Sadrazam, sancak-ı şerifi de alarak Belgrad’a, oradan da İstanbul’a kaçmıştı (İnalçık, 2015, s. 224). Süleyman Paşa bu dönemde, arkadaşı olan “kürkçübaşı” Kastoryalı Manolakis’in Kuruçeşme’deki evinde saklanmıştı (İpsilantis, 1972, s. 192; Cantemir, 1734, s. 342). Kastoryalı kürkçü Manolakis, 1699 yılında hayatını kaybettiikten sonra, borçlarının bir kısmını varisleri miras olarak teslim aldı²¹.

Osmanlı kaynaklarında bir başka “Kürkçü Manol”ün adına 1730 Patrona Halil İsyanı sırasında rastlıyoruz. Dönemin kaynaklarına göre isyan sırasında Sultan III. Ahmed’in İbrahim Paşa’yı katletmediği, cesedini isteyen asilere Kürkçü Manol’ün cansız bedenini gösterdiği, İbrahim Paşa’nın ise saklandığı söylentileri yayılmıştı (Aktepe, 1958, s. 152; Uzunçarşılı, 2007, s. 209). Hakan Yılmaz’ın isyana dair yeniden incelediği Mühimme kayıtlarına göre, “Eflâk ve Boğdan voyvodalarının ve patriklerin azl [ve] nasblarına karış[an]” kürkçübaşı Manol’ün, isyan çıkınca Boğdan voyvodasının yanına kaçtığı biliniyor ve yakalanması emrediliyordu (Yılmaz, 2016, ss. 416-417; Altınay, 1988, ss. 109-110). Kürkçü Manol “Rum taifesinden, sarı bıyıklı, gök gözlü, tıraş zımmi” olarak tarif ediliyordu (Altınay, 1988, s. 109).

Burada bahsedilen kürkçübaşı Manol, Fenerli ailelerden İpsilantis ailesine mensup olan Manuel İpsilantis idi. Voyvoda Aleksandros İpsilantis’in büyük amcası olan Manuel Ioannis İpsilantis, 1700-1730 arasında kürkçübaşıydı (Byzantios, 1851, s. 540). Athanasios Komnenos İpsilantis’in bildirdiğine göre Manuel İpsilantis, Ioannis Konstantin İpsilantis’in oğluydu. 1714’te Sadrazam Damat Ali Paşa’nın kürkçübaşı iken, İskenderiye patriği Kozma’nın İstanbul patriği olmasında etkili olmuştu (İpsilantis, 1972, s. 295).

²¹ 12 Ekim 1699 tarihli bir kayda göre yeğeni Theologina, Manolakis’in eski Euripos (Eğriboz) metropolitine vermiş olduğu 1550 kuruşluk borcu, hâlihazırdaki metropolit Kalinikos’tan teslim aldı (Vaporis, 1973, s. 89).

Bahsettiğimiz figürler görüldüğü gibi, Osmanlı Ortodoks dünyasının kurum ve kişileri üzerinde hatırı sayılır bir etkiye sahiptir. Önde gelen Ortodoks ailelere de mensup olabilen kürkçüler, nüfuz ve itibarları sayesinde merkezî idarede aktif olarak yer alıyor, saraydaki etkin ve güçlü şahıslara yakın olmaları sayesinde voyvoda ve patrik atamalarında dahi etkili olabiliyorlardı. Kürk ticareti yapıyor olmaları, sahip oldukları gücün önemli kaynaklarından biriydi.

Patrikhane Çevresinde Çok Katmanlı İlişkiler

Osmanlı Ortodokslarının sosyal ve dini hayatında yalnızca nüfuzlu kürk tüccarları ve kürkçübaşılar değil, zaman zaman sıradan esnaf da önemli rol oynamıştı. Bu durum özellikle on sekizinci yüzyıl ortasında oldukça net bir şekilde gözlemlenebilir.

Cemaatin nakit para kaynağı olan kürkçülerin, diğer önde gelen Ortodoks esnaf grupları gibi İstanbul Patrikhanesi üzerinde de belirli bir etkiye sahip olmaları kaçınılmazdı. On sekizinci yüzyılın ortasına gelindiğinde Ortodoks esnafın, Patrikhane etrafında meydana gelen bir kutuplaşmada taraf hâline geldiğini görüyoruz. Bu dönemde İstanbul Ortodoks Patrikhanesi, içinde bulunduğu maddi zorlukları aşmak için çeşitli yerlerden borç almış bulunmaktaydı. Öteden beri itibar ve nüfuz sahibi olan esnafın da doğal olarak bu borç-iktidar çemberi içinde bir yeri vardı. Daha erken dönemlerde de esnafın ileri gelenlerinin Ortodoks Osmanlı cemaatinin eğitim ve dini kurumlarına yaptıkları katkı ve bağışlara değinmiştik. Esnafın etkisi bağışların maddi katkısının çok ötesindeydi; öyle ki 1751’de sürgüne gönderilen İstanbul patriği Kyrillos’un bir buçuk sene sonra makamına geri getirilmesini sağlayan bir ayaklanmada Ortodoks esnaf çok önemli bir rol oynamıştı.

Patrik Kyrillos Karakallos dönemi (1748-51, 1752-57), esnafın Patrikhane üzerindeki etkisinin en gözle görünür olduğu dönemlerden biri olarak nitelendirilebilir. Bu dönemde İstanbul’daki din adamları arasında Ortodoks halkın da haberdar olduğu teolojik bir tartışma sürüyordu: Yeniden vaftiz (*anabaptism*) meselesi. Kyrillos, kendi yerine getirilen Patrik Paisios ve çevresindekilerden farklı olarak, Katoliklerden etkilenen vaftiz usulünü değil, geleneksel Ortodoks vaftizini savunuyordu. Paisios’un savunduğu vaftiz usulü ve ona atfedilen diğer Katolik etkisindeki davranışlar, Ortodoks halkın geleneksel inançlarına ters düşüyordu.

1752 yılının Eylül ayında Paisios’u indirip yerine Kyrillos’u yeniden patrik yapmak isteyen bir halk kitlesi, Katolik usulü vaftize karşı çıkararak isyan ettiler²². İsyanın çıkmasında, Bursa’nın Katırlı köyünde yaşayan, Kyrillos’un eski dostu olan keşiş Auxentios’un vaazları da etkili olmuştu. Kyrillos’u destekleyen muhafazakâr Ortodokslar arasında kürkçülerin de dâhil olduğu esnaf ön planda

²² bk. Bayraktar Tellan, 2016, 99-112.

yer alıyordu. Olayların birinci elden bir tanığı tarafından kaleme alınan bir el yazması olan ve Papadopoulos tarafından yayımlanan *Planosparaktes*'in yazarına göre, bu dönemde düzgün şekilde Rumca konuşamayan terziler, dericiler, kalfalar ve diğer eğitimsiz esnaf, hak etmedikleri pozisyonlara gelmeyi başarmışlardı (Papadopoulos, 1990, s. 276). *Planosparaktes*'in yazarı, esnafın nüfuzunun kilise işlerine bu denli karışacak şekilde artmasını rahatsızlık verici bir durum olarak değerlendirir. Kyrillos ve taraftarlarına karşı olumsuz bir bakış açısına sahip olan çağdaş yazar, patriği destekleyen esnaf için “barbar” gibi pejoratif sözcükler kullanır (Papadopoulos, 1990, s. 312).

Kyrillos'u destekleyen esnaf içinde özellikle dericiler önemli bir yer tutuyordu. Kyrillos, loncanın geleneksel ustalığa terfi törenine katılmıştı. Ustalığa terfi edenlerin verdiği yemek sırasında Kyrillos, yemekte bulunanların her birinden söz almış, bu kişilere kâğıt imzalatmış ve Paisios'a karşı kendisini desteklemelerini istemişti. Sonrasında şehirde çıkan ayaklanmaya dericiler, şekerciler, inşaat kalfaları ve diğerleri de katıldı (Papadopoulos, 1990, s. 276-317).

Kyrillos'u yeniden patrik yaparak amacına ulaşan ayaklanmanın sonunda, şehirdeki karmaşayı yaratmaktan sorumlu tutulan iki kişi, kürkçü Yani ve kazancı Pantazi idam edildiler (Ipsilantis, 1972, s. 370). Kürkçü esnafının desteği kısa süre sonra Kyrillos tarafından ödüllendirilecekti. 1755'te Patrikhane finansmanının idaresi için kurulan bir komitede (*Epitropi tou Koinou*) üç metropolit ve cemaatin üç önde gelen üyesine ek olarak esnaftan üyeler de bulunuyordu. Konseyin kuruluş metninde belirtilen esnaf arasından sadece kürkçülerin adının açıkça yazılmış olması, bu dönemde kürkçülerin en azından Patrikhane meselelerinde diğer esnaf arasında önde gelen konumuna dair bir fikir verir (Papadopoulos, 1990, ss. 200-201; Mansi, 1907, s. 637)²³.

Kürkçülerin kendi aralarındaki ilişki ile esnaf ve tüccarın toplumsal olaylarda ne derece birlikte hareket ettikleri, üzerinde düşünülmesi gereken sorulardan biridir. Örneğin 1752 olaylarında, yani Kyrillos'u geri getiren ayaklanmada ve dönemin diğer olaylarında bahsi geçen kürkçü esnafına, muhtemelen kürk tüccarları dâhil değildi. Bu dönemde İstanbul'da bulunan Rus elçi Obreskov'un 1752'de yazdığına göre tam da bu sırada kürk tüccarlarıyla zanaatkârları arasındaki ilişkinin çıkmaza girmesi üzerine, tüccarlar ayrılıp kendi yöneticileri olan “ihtiyarları” seçtiler. Kürk zanaatkârları ise Ağustos ortasından itibaren altı ay boyunca tüccarlardan hiçbir şey satın almamaya sırayla yemin ettiler. Duruma müdahil olan patrik dahi aralarını düzeltmedi (Carras, 2010, s. 617). Obreskov'un aktardıklarını göz önüne alacak olursak kürk tüccarlarıyla zanaatkârlar arasında tam da bu dönemde var olan ayrışmanın, yeniden vaftiz

²³ Komite, Kyrillos'un 1757'de azledilmesinden hemen sonra Osmanlı idarecileri tarafından lağvedildi (Papadopoulos, 1990, s. 201).

tartışmaları etrafında beliren ve Kyrillos'un yeniden patrik yapılmasıyla sonuçlanan olaylarla ilgili olabileceğini düşünebiliriz. Bu konuda daha çok örneğe ihtiyacımız olmasına rağmen en azından şunu söyleyebiliriz ki Osmanlı esnafından bahsederken düalist sınıflandırmalar epey yüzeysel kalacak, grupların kendi içlerindeki ayrışmalar gibi -sebepleri henüz karanlıkta kalan- birçok farklı boyutun göz ardı edilmesiyle sonuçlanacaktır²⁴.

Esnafın on sekizinci yüzyıl boyunca kilise yönetimindeki etkinliğini ve kiliselerin yönetim kurullarında esnafın da olduğunu gösteren başka kaynaklar da mevcuttur. Örneğin 1734 tarihli kilise kitabesinden ve 1794 tarihli bir toplantı tutanağından kilise yönetimindeki esnaf arasında yalnızca kürkçülerin değil, kereste tacirleri, kuyumcular, abacılar, çuhacılar, cevahirciler ve hatayiciler de bulunduğunu görebiliriz (Pitarakis ve Merantzias, 2006, s. 88). Fakat gördüğümüz gibi bu dönemde kürkçüler Patrikhane çevresindeki aktörler arasında başrolde yer alıyordu.

Esnaf ve tüccarın on sekizinci yüzyıldan önce de kiliselere ve dini kurumlara maddi katkısı olduğunu biliyoruz. Dolayısıyla özellikle güçlü tüccarların dini kurumlar üzerinde belirli bir etkisi olduğundan söz edilebilir. Fakat tüccarlara kıyasla daha küçük çapta iş yapan ve 1750'lerin çağdaş Rum kaynaklarında cahil ve avam tabaka olarak değerlendirilen esnafın, Patrikhane üzerindeki etkisinin daha önceki dönemlerde de bu derece açık ve başarılı olup olmadığını görmek için daha çok çalışmaya ihtiyaç duymaktayız.

Son olarak, ilişki ağlarının karmaşıklığını ve iç içe geçmişliğini gösteren on yedinci yüzyılın sonuna ait ilginç bir örnek, yüksek düzey görevlilerin tayinlerinde kürkçülerin nüfuzunun sadece Ortodoks cemaatiyle sınırlı olmadığını gösteriyor ve bir Ermeni-Müslüman-Ortodoks iş birliğine tanıklık ediyor. 1686 yılına ait bir mahkeme kaydına göre, Mahmud Paşa Hanı kürkçülerinden (Ortodoks) Tanaş, Karabet'in Ermeni patriği yapılması için Meldon'un kendisine -kürkçübaşı Mehmed Çelebi'ye iletmek üzere- verdiği 500 kuruş değerindeki "rüşvet"i Mehmed Çelebi'ye ulaştırmadığı gerekçesiyle kendisini mahkemede buluyor. Tanaş, parayı Mehmed Çelebi'ye verdiğini iddia etse de sözü kabul görmüyor ve söz konusu parayı Meldon'a iade etmesi tembih olunuyor (Yılmaz, 2011a, ss. 586-587). Buna benzer örnekleri başka çağdaş

²⁴ Tüccar ve esnafın yollarının ve çıkarlarının ne derece birbiriyle kesişip örtüştüğüne dair elimizde başka ipuçları da mevcut. Örneğin kürkçülerle ilgili 1755 ve 1756 tarihli iki nizamname, bu dönemde İstanbul'a Moskova ve Rumeli'nden kürk ticareti yapan "bezirgânlar" ile bu bezirgânlardan kürkleri alacak olan kürkçü esnafı ihtiyarlarının ve kürkçübaşının isimlerini, kimin hangi handa çalıştığını, kürklerin cinslerine göre fiyatlarını ayrıntılı olarak içeriyor (BOA MAD 3338, Sahillioğlu, 2006, ss. 595-612). Ancak bu kayıtlar tek başlarına, İstanbul kürkçülerine dair sınırlı ve tek boyutlu bir resim sunuyor. Uzun dönemdeki trendleri ve değişimi takip edebilmek için bundan çok daha fazla veri üzerinde çalışmaya ihtiyaç duymaktayız.

kaynaklarda da bulmak mümkün. Örneğin Ragıp Paşa'nın doktoru olan Athanasios Komnenos Ipsilantis, on sekizinci yüzyılın sonunda kaleme aldığı eserinde merkezî idarenin yakın çevresinde olan ve farklı dinlere mensup birçok şahsın yer aldığı ilişki ağlarını gözler önüne serer. Özellikle Ortodoks patriklikleri ile Eflak ve Boğdan voyvodalıkları gibi pozisyonlara yapılan atamalardaki kişisel bağlantılar hakkında bilgi verir. Bu çağdaş kaynakta yer alan birçok örnek, ilişki ağlarının ne denli renkli, karmaşık ve çok boyutlu olduğunu bir kez daha teyit eder.

Değişim

On sekizinci yüzyılda esnaf loncaları, dönemin iktisadi güçlükleriyle baş edebilmek ve sosyal değişime uyum sağlamak için toplumun diğer kurumları gibi birtakım değişiklikler geçirmişti. Kürkçü esnafı da dönemin yeni uygulamalarından payını alıyordu. Bu dönemde esnaf nizamnameleri ayrıntılı olarak kaleme alınmış, dışarıdan loncalara girecek olan esnafın üzerindeki iç denetim artmıştır (Yıldırım, 1999/2000, ss. 4-5). Aynı dönemde İstanbul'da artan gedik uygulaması, ustanın yeterliliğini onaylıyor ve iş araçları üzerinde kendisine tasarruf hakkı sağlayıp bunları satabilmesine ve bireysel olarak çalışabilmesine olanak sağlıyordu²⁵. Eleni Angelomati'nin incelediği kürkçü esnafıyla ilgili 1760 tarihli bir patrik mektubu, bu dönemde kürkçüler loncasının karar verdiği düzenlemelerin, esnafın pazar şartlarına uyum sağlayacak şekilde daha rahat hareket edebilmelerine izin verdiğini gösterir (Angelomati, 2010, ss. 423-441).

Öyle görünüyor ki on sekizinci yüzyıla kadar oldukça güçlü olan kürkçülerin nüfuzu, on dokuzuncu yüzyılda aynı şekilde devam etmedi. Balıklı Rum Hastanesi'nin kayıtlarına dayanarak İstanbul'daki Ortodoks esnafın sağlık koşullarını inceleyen hekim Aleksandros Paspatis, on dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde kürkçü esnafının yoksullaşıp artan oranlarda hastalanmalarını, aynı abacılar da olduğu gibi, bu dönemde giyim kuşamın Batılılaşmasına ve Avrupa'dan kışlık kıyafet ithalatının artmasına bağlıyor (Paspatis ve Yerasimos, 2014, s. 105). İstanbul üzerine üç ciltlik bir eseri bulunan Skarlatos Byzantios da, çalışmasının 1851 yılında yayımlanan birinci cildinde, "Türkiye'de" kıyafetlerin değişmesinden sonra, "son yirmi beş yıldır" kürkçülerin eski itibarının kalmadığını belirtiyor (Byzantios, 1851, s. 540). Kürkçülerin gücünün azaldığı bu dönemde, Ayvansaray'daki Vlaherna ayazmasının -1862 itibarıyla senede yaklaşık iki yüz bin kuruşu bulan- geliri sayesinde birçok yoksul kürkçü ailesi geçimini sağlıyordu (Paspatis ve Yerasimos, 2014, s. 106)²⁶. On dokuzuncu

²⁵ Gedikleşme hakkında daha fazla bilgi için bk. Akarlı, 2004, ss. 166-200; Yıldırım ve Ağır, 2015, ss. 217-236; Yıldırım, 1999/2000, ss. 146-177; Kal'a, 1990, ss. 181-187.

²⁶ Bu ayazmanın bir dönem Müslüman çingenelerin tasarrufu altında olup, 1750'lerde Ortodoks kürkçü esnaf tarafından yeniden cemaate kazandırıldığı için kilise ve

yüzyılda yaşanan itibar ve güç kaybı, diğer tüm esnaf gibi kürkçülerin de dönemin gelgitlerinden etkilendiğini gösteriyor.

Sonuç

Osmanlı Ortodoks tebaasını, Osmanlı toplumu bağlamından kopuk, kendi cemaatinin sınırlarına hapsolmuş ve durağan bir şekilde tasvir eden bir bakış açısı, farklı birkaç çalışmanın varlığına rağmen maalesef baskın olmaya devam etmektedir. On dokuzuncu yüzyılda ortaya çıkan “millet sistemi”nin kalıplarını önceki dönem üzerine yansıtmak, Osmanlı zimmilerinin tecrübelerini kavramanın önünde şu ana kadarki ana-akım tarihyazımının en önemli engellerinden biri olagelmıştır. “Millet sistemi” teorisine göre Müslümanlar, Hristiyanlar ve Yahudiler, yalnızca olumsuz durumlarda etkileşime giriyorlardı.

Hâlbuki Osmanlı toplumunda Müslüman-gayrimüslim ayrımının keskinleşmesi ve bu iki grubun toplum içindeki tecrübelerinin din bazlı olarak farklılaşmasını, ancak on sekizinci yüzyılın üçüncü çeyreğinden sonra, Osmanlı-Rus savaşlarının ve Balkan coğrafyasında yaşanan olumsuzlukların da katkıda bulunduğu bir gelişme olarak değerlendirmek gerekir. Daha erken dönemler söz konusu olduğunda, farklı dinlere mensup bireylerin iç içe geçmiş tecrübeleri ve etkileşimlerini artık Osmanlı sosyal dokusunun doğal bir parçası olarak kabullenmek kaçınılmazdır. Osmanlı zimmilerini de içeren daha geniş kapsamlı sorulara cevap ararken, gayrimüslim Osmanlıların ve kurumlarının Osmanlı merkezî idaresinin bir parçası olabileceği göz ardı edilmemelidir. On sekizinci yüzyılın son çeyreğinden önce Osmanlı idaresindeki Ortodoks tecrübesine vakıf olabilmek için bu bakış açısıyla yaklaşmak daha sağlıklı olacaktır.

“Esnafın, dini olarak karışık mı homojen mi olduğu” sorusu bugüne kadar birçok çalışmada ele alınmıştır. Bu çalışmalara göre, kadı mahkemelerine birlikte başvuran Müslüman ve Hristiyan esnaf örneklerinden de anlaşılacağı gibi dinen karışık loncalar mevcuttu. Tamamen Hristiyanlardan oluşan loncalar da vardı fakat bu loncaların kethüdası Müslüman olurdu (Faroqhi, 2005a, s. 15). Farklı örneklere ve çalışma sayısının az olmasına rağmen, dini olarak homojen olan loncaların sayısının on dokuzuncu yüzyılda arttığı genel olarak kabul görür (Faroqhi, 2005a, s. 14). Esnaf içinde farklı dine mensup kişiler arasında yaşanan çatışmanın on sekizinci yüzyıldaki temellerini gösteren çalışmalar da mevcuttur (Yıldırım, 2002, ss. 407-419).

Osmanlı döneminde loncaların dini açıdan ne derece karışık olduğu ilginç ve birçok örnek için hâlâ yeteri kadar incelenmemiş ve cevap bekleyen bir sorudur. Fakat bu sorunun bir adım ötesine geçip, dini olarak homojen veya karışık olan esnaf topluluklarının nasıl bir ilişki ağı içinde yaşadığını incelemek, esnafın

---

ayazmanın gelirinin kürkçülere bırakıldığını öğreniyoruz (Gedeon ve Burazeli-Marinaku'dan aktaran Paspatis ve Yerasimos, 2014, s. 106).

çevresindeki sosyal ağ, ilişki içerisinde olduğu aktörler ve nüfuzunu etkileyen faktörlere bakmak birçok açıdan verimli cevaplar sunacaktır.

Gördüğümüz gibi Ortodoks kürk tüccarları maddi servetleri sayesinde Osmanlı idaresinin erken yıllarından itibaren cemaatleri üzerinde belirli bir güç ve iktidar sahibi olmuşlardı. Sarayın ihtiyaç duyduğu kürklerin ticareti ile uğraşiyor olmaları sayesinde merkezî idaredeki önemli figürlerle irtibat hâlindeydiler. Bu da kendi cemaatlerini ilgilendiren konularda, örneğin patrik atamalarında, finansal meselelerde veya kiliseyi de ilgilendiren diğer merkezî kararlarda etkin olmalarına olanak veriyordu. Diğer güçlü esnaf ve tüccar gibi kürkçüler de, aralarında Ortodoks din adamlarının da bulunduğu geniş bir kitleye borç veriyorlar, eğitim kurumlarına maddi destek sağlıyorlardı. Kürkçüler örneğinde ticaretin maddi güç getirdiği kadar, maddi gücün de kürk ticareti yapmaya olanak veren bir etken olduğunu söylemek gerekir. Sadece büyük kürk tüccarları değil, şehirdeki kürkçü esnafı da belirli ölçülerde güce sahipti. Esnafın kilise üzerindeki etkisi özellikle on sekizinci yüzyılda belirgin şekilde ortaya çıkmıştır. Fakat daha öncesinde ne derece etkili olduklarını belirlemek için daha fazla çalışmaya ihtiyaç duymaktayız.

Önemli olan şu ki toplumdaki nüfuzlu aktörlerin etki ve iktidar alanı kendi cemaatleriyle sınırlı değildi. Bu figürlerin dini kimliklerinden bağımsız olarak, hem üst düzey pozisyonlardaki bireyler arasında hem de merkez-cemaat arasında aracı konumunda olduklarını görüyoruz. Birçok farklı örnekte gördüğümüz kürkçülerin ekonomik ve toplumsal ilişkileri, her dine mensup insanı kapsayan bir ilişkiler ağı dâhilindeydi. Nizna tüccarları gibi örnekler ise kürk tüccarlarının izole olmadığını, aksine hem geniş bir Ortodoks sosyal ilişki ağına dâhil olduklarını hem de Osmanlı merkezî idaresinden faydalanabildiklerini gösteriyor.

Sonuç olarak, Osmanlı dönemindeki esnaf ve tüccarlara bakışımızda ikili sınıflandırmalarla yetinen perspektifi bir kenara bıraktığımızda görüyoruz ki farklı dinlere mensup kürkçüler çok boyutlu ve karmaşık ilişki ağlarına dâhildiler ve bu durum Osmanlı zimmilerine dair gerçeğin önemli bir parçasıydı.

Kaynakça

BOA MAD 3338

- Akarlı, E.D. (2004). *Gedik: A Bundle of Rights and Obligations for Istanbul Artisans and Traders, 1750-1840. Law, Anthropology and the Constitution of the Social, Making Persons and Things*, (A. Pottage ve M. Mundy Ed.) içinde (ss. 166-200). Cambridge.
- Aktepe, M. (1958). *Patrona İsyanı (1730)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Altınay, A.R. (1931). *Hicri On Birinci Asırda İstanbul Hayatı (1000-1100)*. İstanbul: Devlet Matbaası.
- Altınay, A.R. (1935). *On Altıncı Asırda İstanbul Hayatı (1553-1591)*. İstanbul: Devlet Basımevi.
- Altınay, A.R. (1988). *Hicri On ikinci Asırda İstanbul Hayatı (1100-1200)*. İstanbul: Enderun.
- Angelomati-Tsougaraki, E. (2010), 'Η συντεχνία τῶν γουναράδων τῆς Κωνσταντινούπολης. Μνήμη Πηνελόπης Στάθη: Μελέτες ιστορίας και φιλολογίας (K. Lappas, A. Anastasopoulou, I. Kolovos, Ed.) içinde (ss. 423-441). Herakleion: Girit Üniversitesi Yayınları.
- Bayraktar T. E. (2011) *The Patriarch and the Sultan: The Struggle for Authority and the Quest for Order in the Eighteenth-Century Ottoman Empire*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Bilkent Üniversitesi, Ankara.
- Bayraktar T. E. (2016) Sürgün Patrik, Kayıp Keşiş ve İstanbul'da Bir Ayaklanma: On sekizinci yüzyılda İstanbul Rum Ortodoks Patrikhanesi. *Ayşegül Keskin Çolak'a Armağan: Tarih ve Edebiyat Yazıları* (H. Çolak, Z.K. Çeçen, N.I. Demirakın Ed.) içinde (ss. 99-112). Ankara: Kebikeç.
- Byzantios, S.D. (1851). *Η Κωνσταντινούπολις*, Cilt I. Atina: Andreas Koromilas.
- Cantemir, D. (1734). N. Tindal (Çev.). *The History of the Growth and the Decay of the Othman Empire, Part I*. Londra.
- Carras, I. (2010). *Εμπόριο, Πολιτική και Αδελφότητα: Ρωμοί στη Ρωσία 1700-1774*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atina Üniversitesi, Atina.
- Carras, I. (2012). Community For Commerce: An Introduction to the Nezhin Greek Brotherhood Focusing on its Establishment as a Formal Institution in the Years between 1692 and 1710. *Merchant Colonies in the Early Modern Period*, (V.N. Zakharov, G. Harlaftis, O. Katsiardi-Hering, Ed.) içinde (ss. 141-156), Pickering&Chatto.
- Carras, I. (2017). Connecting Migration and Identities: Godparenthood, Surety and Greeks in the Russian Empire (18th – Early 19th Centuries). *Across the Danube: Southeastern Europeans and Their Travelling Identities (17th–19th c.)*, (O. Katsiardi-Hering ve M.A. Stassinopoulou Ed.) içinde (ss. 65-113). Leiden: Brill.
- Çolak, H. (2015). *The Orthodox Church in the Early Modern Middle East: Relations between the Ottoman Central Administration and the Patriarchates of Antioch, Jerusalem and Alexandria*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Dankoff, R. (2011). Furs: Luxury or Necessity? The Evidence from Evliya Çelebi's Seyahatname. *Yücel Dağlı Anısına. "Geldi Yücel, gitti Yücel, bir nefes gibi..."*, (E. Balta, Y. Dedes, E.N. İşli, M.S. Koz, Haz.) içinde (ss. 152-176). İstanbul: Turkuaz.
- Dankoff, R., S.A. Kahraman, Y. Dağlı (Haz.) (2006). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu-Dizini, I. Cilt*, İstanbul: Yapı ve Kredi Bankası.
- Davidova, E. (2013). *Balkan Transitions to Modernity and Nation-States Through the Eyes of Three Generations of Merchants (1780s–1890s)*, Leiden: Brill.
- Eyice, S. (2002). Kürkcü Hanı. *İslam Ansiklopedisi* içinde (C. 26, s. 670), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Faroqhi, S. (1995a). The Fieldglass and the Magnifying Lens: Ottoman Studies of Crafts and Craftsmen. *Making a Living in the Ottoman Lands 1480 to 1820* içinde (ss. 71-91), İstanbul: The Isis Press.
- Faroqhi, S. (1995b). Ottoman Guilds in the Late Eighteenth Century: The Bursa Case. *Making a Living in the Ottoman Lands 1480 to 1820* içinde (ss. 93-112), İstanbul: The Isis Press.
- Faroqhi, S. (2004a). *The Ottoman Empire and the World Around It*. London, New York: I.B. Tauris.
- Faroqhi, S. (2004b), Introduction, or Why and How One Might Want to Study Ottoman Clothes. *Ottoman Costumes: From Textile to Identity*, (S. Faroqhi ve C.K. Neumann, Ed.) içinde (ss.15-48). İstanbul: Eren.
- Faroqhi, S. (2005a). Understanding Ottoman Guilds. *Crafts and Craftsmen of the Middle East. Fashioning the Individual in the Muslim Mediterranean*, (S. Faroqhi and R. Degulhem, Ed.) içinde (ss. 3-40). London. New York: I.B. Tauris.
- Faroqhi, S. (2005b). Ottoman Craftsmen: Problematic and Sources with Special Emphasis on the Eighteenth Century. *Fashioning the Individual in the Muslim Mediterranean*, (S. Faroqhi and R. Degulhem, Ed.) içinde (ss. 84-118). London. New York: I.B. Tauris.
- Galland, A. (1998a), C. Scheffer (Haz.). N.S. Örik (Çev.). *İstanbul'a Ait Günlük Hatıralar (1672-1673), I. Cilt*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Galland, A. (1998b). C. Scheffer (Haz.). N.S. Örik (Çev.). *İstanbul'a Ait Günlük Hatıralar (1672-1673), II. Cilt*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Gedeon, M. I. (1883). *Χρονικά της Πατριαρχικής Ακαδημίας: Ιστορικά ειδήσεις περί της Μεγάλης του Γένους Σχολής 1454-1830*. İstanbul.
- Gedeon, M.I. (1996). *Πατριαρχικοί Πίνακες: Ειδήσεις ιστορικά βιογραφικά περί των Πατριαρχών Κωνσταντινουπόλεως*. Atina (1899 baskısının yeniden basımı).
- Gritsopoulos, T.A. (1959). Ο Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Κύριλλος Ε΄ ο Καρακάλλος, *EEBS* 29, 367-389.
- Gritsopoulos, T.A. (2004). Πατριαρχική μεγάλη του γένους Σχολή. Atina.
- Hasluck, F.W. (1911). The First English Traveller's Account of Athos. *The Annual of the British School at Athens*, 17, 103-131.

- Iorga, N. (2000). *Byzantium After Byzantium*. Iași, Oxford, Portland: The Center for Romanian Studies.
- Ipsilantis, A.K. (1972) (G. Afthonidos Haz.). *Εκκλησιαστικών και πολιτικών των εις δώδεκα βιβλίων Η', Θ'και Ι' ήτοι τα Μετά την Αλωσιν (1453-1789)*. Atina: Noti Karavia (1870 baskısının yeniden basımı).
- İnalçık H. ve Quataert D. (Ed.) (1994). *An Economic and Social History of the Ottoman Empire*. Cambridge.
- İnalçık, H. (1967). Notes on N. Beldiceanu's Translation of the Kanunname, Fond Turc Ancien 39, Bibliotheque Nationale, Paris. *Der Islam*, 43 (1-2),139-157.
- İnalçık, H. (1993). Greeks in Ottoman Economy and Finances, 1453-1500. *Studies in Honor of Speros Vryonis, Jr.* (J.S. Allen, C.P. Ioannides, J. S. Langdon, S. W. Reinert Ed.) içinde (ss. 307-319). New York: Aristide D. Caratzas.
- İnalçık, H. (2015). *Devlet-i 'Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-III Köprülüler Devri*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İpşirli, M. (Haz.) (2007). *Târih-i Na'îmâ, Cilt III*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kal'a A. (1990). Gediklerin Doğuşu ve Gedikli Esnaf, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 67, 181-187.
- Kal'a, A. (Ed.). (1997). *İstanbul Ahkâm Defterleri, İstanbul Esnaf Tarihi I*. İstanbul: İstanbul Araştırmaları Merkezi.
- Karaca, F. (1998). Hil'at, *İslam Ansiklopedisi* içinde (C. 18, ss. 25-27) Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Karaca, F. (2002). Kürk, *İslam Ansiklopedisi* içinde (C. 26, ss. 568-570) Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kermeli, E. (2008). Central Administration Versus Provincial Arbitrary Governance: Patmos and Mount Athos Monasteries in the 16th Century, *Byzantine and Modern Greek Studies* 32 (2), 189-202.
- Kırlı, C. (2010). Devlet ve İstatistik: Esnaf Kefalet Defterleri Işığında III. Selim İktidarı. *Nizâm-ı Kadîm'den Nizâm-ı Cedîd'e III. Selim ve Dönemi*, (Seyfi Kenan, Ed.) içinde (ss. 183-212). İstanbul: ISAM.
- Kırlı, C. (2015). İstanbul'da Hemşehrilik Tabanlı Tabakalar/Yoğunlaşmalar. *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi, Cilt IV*, (C.Yılmaz, Ed.) içinde (ss. 72-79). İstanbul: ISAM.
- Kırlı, C. ve Başaran B. (2011). 18. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı Esnafı. *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Esnaf ve Ticaret*, (Fatmagül Demirel, Ed.) içinde (ss. 7-20). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Kireev, N. G. (1977) On the History of Russian-Turkish Trade Relations via İstanbul in the Middle of the 18th Century. *Istanbul à la Jonction des Cultures Balkaniques, Méditerranéennes, Slaves et Orientales, aux XVIIe- XIXe Siècles* içinde (ss. 125-131). Bükreş.
- Koller, M. (2008). The Istanbul Fur Market in the Eighteenth Century. *Living in the Ottoman Ecumenical Community: Essays in Honour of Suraiya Faroqhi*, (M. Koller ve V. Costantini, Ed.) içinde (ss. 115-129). Leiden: Brill.

- Kuran, T. (Ed.). (2010). *Mahkeme Kayıtları Işığında 17. Yüzyıl İstanbul'unda Sosyoekonomik Yaşam, Cilt 1*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kütükoğlu, M. (1983). *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*. İstanbul: Enderun.
- Mansi, G.D. (Ed.), *Sacrorum Conciliorum, Nova et Amplissima Collectio*, C. 38, Paris: Welter.
- Marcus, A. (1989). *The Middle East on the Eve of Modernity: Aleppo in the Eighteenth Century*. New York: Columbia University Press.
- Matschke, K.P. (2002). Research Problems Concerning the Transition to Tourkokratia: The Byzantinist Standpoint. *The Ottomans and the Balkans: A Discussion of Historiography* (F. Adanır ve S. Faroqi Ed.) içinde, (ss. 79-113). Leiden: Brill.
- Özkul, A.E. (2006). *Kıbrıs'ın Sosyoekonomik Tarihi 1726-1750*. İstanbul: İletişim.
- Papadopoulos, T.H. (1990). *Studies and Documents Relating to the History of the Greek Church and People under Turkish Domination*. Aldershot: Variorum.
- Paspatis, A. ve Yerasimos, M. (Haz.) (2014) *Balıkli Rum Hastanesi Kayıtlarına göre İstanbul'un Ortodoks Esnafı, 1833-1860*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Phillips, A. (2015). Ottoman Hilat: Between Commodity and Charisma. *Frontiers of the Ottoman Imagination: Studies in Honour of Rhoads Murphey* (Marios Hadjianastasis, Ed.) içinde (ss. 111-139). Leiden: Brill.
- Pitarakis B. ve Merantzas C (2006). *Parıldayan Hatıralar: Sevgi Gönül Koleksiyonlarından Son Dönem Osmanlı İstanbuluna ait Kilise Gümüşleri* (S. Alper, Çev). İstanbul: Vehbi Koç Vakfı Sadberk Hanım Müzesi.
- Sahillioğlu, H. (1995). Esedi. *İslam Ansiklopedisi* içinde, (C. 11, ss. 368-369), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Sahillioğlu, H. (2006). Hicri 1167 (M. 1754) Kürk Fiyatı ve Kürkçü Nizamı. *Prof.Dr. Mübahat Kütükoğlu'na Armağan*, (Z.T. Ertuğ, Ed.) içinde (ss. 595-612). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- Stamatiadis, E. (1865). *Βιογραφίαι των Ελλήνων μεγάλων διερχομένων του Οθωμανικού κράτους*. Atina.
- Stavrides, T. (2001). *The Sultan of Vezirs: The Life and Times of the Ottoman Grand Vezir Mahmud Pasha Angelović (1453-1474)*. Leiden: Brill.
- Tekin, Z. (2002). Osmanlı Devleti'nde Kürk Ticareti. *Türkler*, Cilt X, (H.C. Güzel, K. Çiçek, Ed.) içinde, (ss. 754-763). Ankara.
- Tezcan, H. (2004). Furs and Skins Owned by the Sultans. *Ottoman Costumes: From Textile to Identity*, (S. Faroqi ve C.K. Neumann, Ed.) içinde (ss. 63-79), İstanbul: Eren.
- Uzunçarşılı, İ.H. (2007). *Osmanlı Tarihi, IV. Cilt, 1. Kısım*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Vaporis, N. M. (Ed.). (1969). *Some Aspects of the History of the Ecumenical Patriarchate of Constantinople in the Seventeenth and Eighteenth Centuries: A Study of the Ziskind MS No.22 of the Yale University Library*, USA.

- Yıldırım, O., Ağır S. (2015). Gedik: What's in a Name? *Bread from the Lion's Mouth: Artisans Struggling for a Livelihood in Ottoman Cities* (S. Faroqhi, Ed.) içinde, (ss. 217-236). Berghahn Books.
- Yıldırım, O. (1999/2000). Osmanlı Esnafında Uyum ve Dönüşüm: 1650-1826. *Toplum ve Bilim*, 83, 146-177.
- Yıldırım, O. (2002). Ottoman Guilds as a Setting for Ethno-Religious Conflict: The Case of the Silk-thread Spinners' Guild in Istanbul, *International Review of Social History*, 47, ss. 407-419.
- Yıldırım, O. (2008). Ottoman Guilds in the Early Modern Era, *IRSH* 53, Supplement, ss. 73-93.
- Yılmaz, C. (Ed.). (2011a). *İstanbul Kadı Sicilleri Bâb Mahkemesi 46 Numaralı Sicil (H. 1096- 1097 / M. 1685 - 1686)*. İstanbul: ISAM.
- Yılmaz, C. (Ed.). (2011b). *İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi, (Havâss-ı Refîa) 61 numaralı Sicil (H. 1065-1066 / M. 1655)*. İstanbul: ISAM.
- Yılmaz, H. (2016). İsyanın Gölgesindeki İstanbul: Yeni Arşiv Belgeleri Işığında 1730 Patrona İsyanı. *Osmanlı İstanbulu IV*, (F.M. Emecen, A. Akyıldız, E.S. Gürkan, Ed.) içinde (ss. 411-452). İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları.
- Yi, E. (2004). *Guild Dynamics in Seventeenth-Century Istanbul, Fluidity and Leverage*. Leiden: Brill.
- Zygulski, Z. (1992). *Ottoman Art in the Service of the Empire*, New York University Press.

